

Tilburg University

Strafrecht als spiegel van beschaving

Groenhuijsen, Marc

Publication date:
2021

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Groenhuijsen, M. (2021). *Strafrecht als spiegel van beschaving*. Tilburg University.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Strafrecht als spiegel van beschaving

Afscheidsrede, uitgesproken door
Prof. mr. Marc Groenhuijsen

Prof. mr. Marc Groenhuijsen (1956) is in 1985 cum laude in Leiden gepromoveerd op een proefschrift omtrent schadevergoeding voor slachtoffers van misdrijven in het strafrecht. Vervolgens is hij van 1987 tot 2021 hoogleraar strafrecht, strafprocesrecht en victimologie geweest in Tilburg. Hij was daar decaan van de juridische faculteit (1992-1995) en van de faculteit sociale wetenschappen (1997-1998). Van 2005 tot 2015 was hij oprichter en eerste directeur van het International Victimology Institute Tilburg (INTERVICT). Hij was de eerste voorzitter van de Nederlands-Vlaamse Vereniging voor Strafrecht (2004-2013). Hij was voorzitter van Slachtofferhulp Nederland (1987-1995), voorzitter van Victim Support Europe (1994-2001) en President of the World Society of Victimology (2009-2018). Hij is sinds 1992 raadsheer-plaatsvervanger in het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden. In 2006 werd hij gekozen als lid van de KNAW en in 2019 als lid van de Koninklijke Hollandse Maatschappij der Wetenschappen (KHMW). Voor zijn werk zijn hem talrijke nationale en internationale prijzen en onderscheidingen toegekend.

Strafrecht als spiegel van beschaving

Prof. mr. Marc Groenhuijsen

Afscheidsrede,
uitgesproken ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar strafrecht,
strafprocesrecht en victimologie aan Tilburg University op 10 september 2021

© Marc Groenhuijsen, 2022

ISBN: 978-94-6167-473-9

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier.

www.tilburguniversity.edu/nl

Strafrecht als spiegel van beschaving

I Inleiding

Mijnheer de Rector Magnificus,
Mijnheer de Decaan,
Dames en heren, zeer gewaardeerde toehoorders,

Sta me toe te beginnen met een disclaimer. Het is een goed academisch gebruik om een loopbaan als hoogleraar te starten met een oratie en af te sluiten met een afscheidsrede. Beide toespraken hebben evenwel naar mijn oordeel niet dezelfde wetenschappelijke status. Iedere vakgenoot kan zonder moeite een tiental oraties noemen die grote indruk hebben gemaakt. Sommige daarvan zijn zelfs decennialang als verplichte literatuur in ons strafrechtelijk curriculum gebruikt. Als ik alleen al de namen van mijn Utrechtse leermeester Toon Peters¹ en mijn Tilburgse ambtsvoorganger Joest 't Hart² noem, dan weet iedereen waarover ik het heb. Bij afscheidsredes ligt dat totaal anders. Vraag een deskundige collega naar afscheidsredes met een enigszins blijvende betekenis, dan blijft het doorgaans pijnlijk stil. Na wat langer nadenken wordt vervolgens vaak de redevoering van M.P. Vrij genoemd, maar bij enig doorvragen blijkt meestal dat alleen de introductie van het begrip 'subsociale' is blijven hangen en dat vrijwel niemand het verhaal in z'n geheel heeft gelezen.³ Wat ik hiermee wil zeggen, is dat de inaugurele oratie wetenschappelijk gezien belangrijker is dan

¹ A.A.G. Peters, *Het rechtskarakter van het strafrecht*, oratie Utrecht, Deventer: Kluwer 1972.

² A.C. 't Hart, *Om het om. Een verkenning van enkele aspecten van taak en functioneren van het openbaar ministerie in Nederland*, oratie Tilburg, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1976.

³ M.P. Vrij, *Ter effening, het subsociale als het derde element van het delict*, afscheidsrede Groningen, opgenomen in M.P. Vrij, *Verzameling uit zijn geschriften op het gebied van strafrecht en criminologie*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1956 en van commentaar en nadere bronvermeldingen voorzien door J. de Hullu, *Materieel strafrecht. Over algemene leerstukken van strafrechtelijke aansprakelijkheid naar Nederlands recht*, achtste druk, Deventer: Kluwer 2021, p. 372.

de afscheidsrede.⁴ Dat is welbeschouwd ook helemaal niet zo vreemd, want de geschiedenis van de wetenschap wijst onmiskenbaar uit dat de belangrijkste nieuwe inzichten doorgaans zijn ontwikkeld door jongere mensen die nog niet een leven lang zijn omgeven door de vanzelfsprekendheden die nu eenmaal in ieder vakgebied op één of andere wijze bestaan.⁵

Begrijp me niet verkeerd. Ik begin niet met te zeggen dat een afscheidsrede een niemendalletje is, in feite een protocollaire opmaat naar een gezellige receptie waar de aanwezigen elkaar – met inachtneming van de huidige Corona beperkingen - kunnen ontmoeten. Zeker niet. Ik heb vele afscheidsredes bijgewoond waarin de spreker weliswaar geen baanbrekende nieuwe inzichten openbaarde, maar waarin diens ruime ervaring zich bleek te vertalen in een prachtige synthese van wat hij of zij in het achterliggende academische leven allemaal had bedacht. En dat is precies het streven dat mij vanmiddag voor ogen staat. Verwacht dus geen totaal nieuwe ideeën of onverwachte aanbevelingen over hoe de volgende generaties strafrechtswetenschappers te werk zouden moeten gaan. In plaats daarvan wil ik in kort bestek een overzicht geven van

⁴ Zie omtrent het verschil tussen de oratie en de afscheidsrede ook J.C.M. Leijten, *We need stories*, afscheidsrede Nijmegen, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1991, p. 4-5. Hij opent met de mededeling: “Een hoogleraar heeft in zijn loopbaan twee keer tot taak een vrij opstel te schrijven. Een voorrecht is dat niet.” Ik zie dat echt anders. Naar mijn oordeel is het juist een privilege dat wij tweemaal een podium krijgen om vakmatig belangrijke dingen uit te spreken en die ook nog mogen publiceren. Leijten vervolgt dan met de observatie: “Het eerste van die twee vrije opstellen staat aan het begin van de universitaire loopbaan en het is het verhaal waaruit moet blijken hoeveel de spreker weet en hoe geleerd hij is. Een intreerede behoort minstens honderd voetnoten te bevatten en dan niet gevuld met grappen en grollen maar met degelijke vindplaatsen terug tot in de vroege Middeleeuwen. Het tweede vrije opstel staat in het teken van het afscheid en zal denk ik vooral duidelijk moeten maken hoeveel er onderweg is afgeleerd. Die rede mag eigenlijk geen vindplaatsen bevatten: al het belangrijke van elders moet dan al gevonden zijn. Nu komt het er op aan in een paar gedachten zichzelf te geven, naakt naast de kansel, pour ainsé dire, zonder steun dan van een rood-witte sjerp.” Ik heb Leijten vrij goed gekend en hem altijd hogelijk gewaardeerd, maar ik zou het verschil iets anders duiden. Volgens mij is de inaugurele oratie vooral een programmatische catechismus van de net benoemde hoogleraar, en is de afscheidsrede meer een soort academisch testament.

⁵ Het is niet nodig hier te verwijzen naar de discussies omtrent wetenschappelijke paradigma's, want die staan vaak ver af van de oorspronkelijke betekenis die Kuhn aan dit belangrijke begrip heeft gegeven. Een goed voorbeeld is Cesare Beccaria, *Over misdaden en straffen*, (oorspronkelijke uitgave 1762), ingeleid en van aantekeningen voorzien door J.M. Michiels, Antwerpen: Standaard wetenschappelijke uitgeverij & Zwolle: Tjeenk Willink 1971; en daarover ‘Enkele centrale denkbeelden van Montesquieu en van Beccaria in relatie tot het legaliteitsbeginsel in strafzaken’, in: K. Boonen e.a. (red.), *De weging van 't Hart. Idealen, waarden en taken van het strafrecht* (liber amicorum A.C. 't Hart), Deventer: Kluwer 2002, p. 21-47. Vgl. ook Hans van Maanen, *De eerste stap in de wetenschap*, Amsterdam: Boom 2011, met voorbeelden waaruit blijkt dat de eerste wetenschappelijke publicatie zelfs kan leiden tot de Nobelprijs. Ik heb nog nooit vernomen dat iemand een belangrijke prijs heeft gewonnen voor zijn of haar afscheidsrede.

datgene waar ik in mijn gehele werkzame bestaan mee heb geworsteld. Jawel: geworsteld. Ons vak is namelijk ten diepste zo moeilijk dat het niet mogelijk is om op de punten waar het werkelijk op aankomt tot echt bevredigende antwoorden te kunnen komen.⁶ Maar ik heb gemerkt – in het voetspoor van mijn wetenschapsfilosofische held Karl Popper – dat het wél mogelijk is om de zeer *onbevredigende* antwoorden op kernvragen bloot te leggen. En daar wil ik het vandaag graag nog één keer over hebben.

⁶ Dit is één van de vele dingen die ik heb geleerd van mijn onvolprezen promotor prof.mr. A.L. Melai. Een man met moed en karakter, die ik gedurende mijn gehele beroepsleven als voorbeeld heb gezien.

2 Beschaving

De titel van mijn rede luidt: 'strafrecht als spiegel van beschaving'. Dat zal bij velen van u toen de uitnodiging per email binnenkwam waarschijnlijk vragen hebben opgeroepen. Hoezo beschaving? Het strafrecht heeft toch juist te maken met de meest *onbeschaafde* handelingen? Dat is zeker het geval. Maar waar het mij nu om gaat is duidelijk te maken dat de *reactie* op heel nare gedragingen, zelfs wanneer deze zijn verricht door zeer onaangename personen, op een beschaafde wijze dient plaats te hebben.

Ik ga proberen dat uit te leggen. Lang geleden ging men uit van het oud-testamentische 'talio-beginsel': een oog voor een oog; een tand voor een tand. Dat lijkt eenvoudig en heeft een schijn van rechtvaardigheid, maar de ervaring heeft uitgewezen dat het zo niet werkt. Lang nadien, zeg maar vanaf het tijdperk van de Verlichting, zijn er nieuwe elementen onderkend die een meer menswaardige strafrechtspleging hebben bevorderd. De Klassieke Richting in het strafrecht heeft een aantal van die matigende factoren in geldend recht omgezet; en nadien is door de Moderne Richting, wat daarop ook valt af te dingen, een volgende stap gezet om iedere misdaad in de juiste context te bezien en de strafrechtelijke reactie zoveel mogelijk af te stemmen op de omstandigheden van het concrete geval.⁷ Het intermezzo van het autoritaire strafrecht onder het Derde Rijk heeft wellicht in de scherpste vorm duidelijk gemaakt wat een onheil kan worden aangericht wanneer de overheid personen die verdacht worden van strafbare feiten uitsluitend behandelt als een schadelijk object die gemeenschapsbelangen schaadt. Dan verdwijnt de notie van rechtsburgerschap; dan ontbreekt iedere notie van menselijkheid in de rechtspleging.⁸

En dat is waar ik het vanmiddag over wil hebben. Constantijn Kelk heeft een fraai opstel geschreven over 'fatsoenlijk strafrecht'.⁹ Een begrip dat mij uit het hart is gegrepen. Direct in het begin van die publicatie merkt hij op: "Simons' gevleugelde woorden 'Het strafrecht zal humaan zijn of niet zijn' horen tot de bekendste uitspraken in strafrechtelijke kring".¹⁰ Eerlijk gezegd betwijfel ik of dit inderdaad één van de bekendste uitspraken in onze beroepswereld is. Misschien

⁷ Met bijzondere aandacht voor de persoon van de dader. Zie M.S. Groenhuijsen & D. van der Landen (red.), *De moderne richting in het strafrecht. Theorie, praktijk, latere ontwikkelingen en actuele betekenis*, Arnhem: Gouda Quint 1990.

⁸ Op dit punt raken extreem-rechtse en extreem-linkse ideologieën elkaar door het gemeenschappelijke kenmerk van een collectivistisch mens- en maatschappijbeeld.

⁹ In: Constantijn Kelk, *De kunst van een humaan strafrecht*, Den Haag: Boom Juridisch 2018, p. 13-175.

¹⁰ 'Humaniteit als strafrechtelijk principe', in Kelk 2018 a.w. p. 13.

wèl in Utrecht,¹¹ en omdat ik daar zelf heb gestudeerd komt het mij niet vreemd over. Maar daarbuiten lijkt mij dat minder vanzelfsprekend. Uiteraard rijst dan de vraag wat onder een humaan strafrecht moet worden verstaan.¹² Kelk schrijft daarover – terecht- dat het gaat om een complex begrip waarvan geen kernachtige omschrijving valt te geven dat scherpe criteria bevat.¹³ Hij noemt kenmerken als een strafrechtelijk systeem dat naast zijn instrumentele potenties in dienst van criminaliteitsbestrijding en orde- en rechtshandhaving een bijzonder oog heeft voor de rechten, belangen en waardigheid van de individuen die als justitiabelen daaraan zijn onderworpen.¹⁴ Dat lijkt mij een mooi begin voor verdere gedachtenvorming.¹⁵

23 Oktober 2014 is één van de meest betekenisvolle dagen geweest in mijn werkzame leven. Dat was de dag waarop ik in een klein gezelschap van leidinggevendenden van wereldwijd actieve organisaties op het gebied van het strafrecht¹⁶ een privé audiëntie mocht meemaken bij Paus Franciscus. Een ochtend om nooit te vergeten. De Paus sprak over het thema ‘For a real human justice’.¹⁷ Ik geef een korte samenvatting van zijn toespraak bij die gelegenheid, waarbij ik vanwege de zuiverheid er niet aan ontkom om af en toe zijn eigen woorden in het oorspronkelijke Engels weer te geven. Eerst en vooral benadrukt de Paus dat we misdadigers niet moeten beschouwen, of ‘framen’,

¹¹ Vgl. C.H. Brants, *Over levende gedachten. De menselijkheid van een functioneel strafrecht*, oratie Utrecht, Deventer: Kluwer 1999.

¹² Er is regelmatig geschreven over ‘menselijk’ en ‘humaan’ strafrecht. Zie o.a. Y. Buruma, ‘Over menselijkheid in het strafrecht’, in: A.A. Franken c.s. (red.), *Constante waarden (liber amicorum Constantijn Kelk)*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, p. 73 e.v.; vgl. ook S. van den Akker e.a. (red.), *Menselijk strafrecht*, Pompe-reeks, Den Haag: Boom juridisch 2022. De relatie tussen menselijkheid (humaniteit) en beschaving is duidelijk minder vaak gethematiseerd.

¹³ Zie ook Y. Buruma, *Geen blad voor de mond. Strafrechtspraak in Nederland*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker 2011, p. 237- 252 (‘Over menselijkheid in het strafrecht’).

¹⁴ Kelk 2018, a.w. p. 13-14.

¹⁵ Daar wordt, zelfs in de huidige tijd, door een enkeling nog anders over gedacht. Zie Arthur Hartkamp, *Velerlei gestalten. Over mijn werkende leven*, Deventer: Wolters Kluwer 2020, p. 23, die over het strafrecht uit de losse pols (dus niet gehinderd of geholpen door voldoende kennis over dit onderwerp) opmerkt: “Het menselijke aspect is natuurlijk interessant, maar dat voelde ik als student nog niet goed aan en daar is voor een wetenschappelijke jurist ook niet veel mee te doen.”

¹⁶ Uitgenodigd waren de presidenten – en hun naaste medewerkers – van de: Association Internationale de Droit Pénal; de Société Internationale de Criminology; de Société Internationale de D fence Social; de International Penal and Penitentiary Foundation; de World Society of Victimology; en de Asociación Latinoamericano de Derecho Penal y Criminologica.

¹⁷ *For a real human justice*,  r s, Vatican city 2014, p. 21-25. Zie hieromtrent ook ‘Strafrecht en politiek – over intrinsieke spanning en potentiële cohabitatie’, *Delikt en Delinkwent* 2017, p. 481-488.

als vijanden van de samenleving.¹⁸ Hij waarschuwt tegen het verwateren van het uitgangspunt van strafrecht als *ultimum remedium* en benoemt het risico dat zelfs het beginsel van proportionele bestraffing niet langer steeds in acht wordt genomen. Vervolgens stelt hij, uiteraard zeer bondig, vier concrete problemen aan de orde. Ten eerste de doodstraf. Het Vaticaan is hier al lange tijd een uitgesproken tegenstander van. Belangrijker is dat de Kerkvorst zich in dit verband ook keert tegen de zogenaamde ‘extra judicial or extra legal executions’ (wat wij doorgaans aanduiden als ‘standrechtelijke executies’) en zelfs tegen de levenslange gevangenisstraf, die hij aanmerkt als ‘just a death penalty in disguise’. Een tweede probleem betreft de bejegening van gedetineerden. Hij waarschuwt tegen het te hoge percentage van voorlopig gehechten en tekent bezwaar aan tegen de deplorabele omstandigheden waarin gevangenen in grote delen van de wereld verkeren. In het verlengde hiervan wijst hij – als derde punt – op wrede behandeling die kan bestaan uit eenzame opsluiting in zogenoemde extra beveiligde gevangnissen. Dit kan alleen worden teruggedrongen door, zoals hij zegt, ‘to recognize the primacy of the *pro homini* principle, meaning the dignity of the human person above everything else’. Tenslotte noemt hij de positie van jeugdigen en die van ouderen in het strafrecht. Dit brengt hem tot de mooie uitspraak: “The elderly (...) are those who, starting from their mistakes, can teach the rest of society. One does not solely learn from the virtues of saints, but also from the shortcomings and mistakes of sinners and, among them, from those who, for whatever reason, have fallen and have committed crimes”. In een slotakkoord wijst de Paus er op dat sommige delicten in feite niet mogelijk zijn zonder een soort van medeplichtigheid van betrokken regeringen. Hij noemt in dit verband mensenhandel en hij haalt fel uit naar het verschijnsel van corruptie.¹⁹ Tenslotte bekritiseert hij discriminerende elementen in de strafrechtspleging: “Criminal punishment is selective. It is like a net that catches only the little fish, while it leaves the big fish free in the ocean”.

Zouden deze woorden zijn uitgesproken door een andere religieuze leider, bijvoorbeeld door de voorganger van Paus Franciscus, dan zou ik wellicht niet zo zijn geraakt door deze boodschap. Maar juist de persoon van deze Paus heeft mij enorm geïnspireerd en mij duidelijk gemaakt dat wat hij hier heeft gezegd nauw verband houdt met waar ik mijn hele academische leven naar heb gestreefd. Dat

¹⁸ “There is at times a tendency to deliberately fabricate enemies...”

¹⁹ ‘Corruption is in and of itself a death process’. En: “Corruption is a greater ill than sin”.

hoop ik aan te tonen in de navolgende paragrafen, waarin ik met u een aantal retorische vragen wil delen.

3 Access to justice

Een van de belangrijkste mensenrechten is het recht op toegang tot het recht. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar dat is het in de praktijk allerm minst.²⁰ Een belangrijk probleem blijkt te zijn gelegen in het doen van aangifte. De meeste mensen denken dat het vanzelfsprekend is om aangifte te kunnen doen als je slachtoffer bent geworden van een misdrijf. Maar dat valt bar tegen. Ik woon zelf bijvoorbeeld in een groot dorp van meer dan 25.000 inwoners (Goirle), waar inmiddels geen enkel politiebureau meer is waar je aangifte kunt doen. Als je iets ergs overkomt, kun je een afspraak maken om hier in de naburige gemeente Tilburg aangifte te doen, met een beetje geluk zelfs binnen een week.²¹ Ik wil drie dingen onderstrepen. Ten eerste wordt méér dan driekwart van de gepleegde misdrijven door de slachtoffers nooit bij de politie gemeld.²² Dat betekent dus ook dat als we spreken over slachtofferrechten binnen het strafrechtelijk systeem, op voorhand al méér dan 75% van hen nooit van die rechten gebruik zal kunnen maken.²³ Ten tweede: de aangiften die wel worden gedaan, betreffen vaak relatief overzienbare delicten zoals fietsendiefstal, waarbij vooral de eisen van de verzekeringsmaatschappij een rol spelen.²⁴ En ten derde: als iemand zich bij de politie meldt als slachtoffer, gaat de opsporingsambtenaar zich heel vaak zelf een oordeel aanmatigen omtrent de bewijsbaarheid van het desbetreffende feit, waartoe hij helemaal niet bevoegd, en ook niet bekwaam is. Ik heb eerder geschreven over schrijnende gevallen van stalking en bedreiging, waarin de politie evident in strijd met de wet weigerde om een legitieme en gedocumenteerde aangifte op te nemen.²⁵ Dat verschijnsel komt nog steeds veelvuldig voor. Vinden we dat passend in een beschaafde samenleving? Is dat wat we voor ogen hebben als we spreken over een echte rechtsstaat Nederland?

²⁰ 'Toegang tot het strafrecht. Een slachtofferperspectief', *Delikt en Delinkwent* 2011, p. 209-219.

²¹ Uiteraard moet hier zorgvuldigheidshalve worden toegevoegd dat er tegenwoordig overal mogelijkheden zijn om digitaal aangifte te doen. Maar voor echt serieuze delicten – waar werkelijk menselijke belangen op het spel staan – biedt dit geen adequaat alternatief voor fysiek contact met het opsporingsapparaat.

²² Nog altijd de beste bron omtrent dit thema – inclusief de redenen waarom aangifte achterwege blijft – is H. Goudriaan, *Reporting crime. Effects of social context on the decision of victims to notify the police*, diss. Leiden 2006.

²³ 'Kunnen maken' is wellicht niet in alle gevallen het goede woord. Een aanmerkelijk deel van hen wil desbewust niet in het strafrechtelijk circuit terecht komen.

²⁴ Ik heb begrepen dat op dit moment het aangiftepercentage in geval van cybercrime zelfs onder de 3% ligt. Daarbij moet worden bedacht dat de algemene verwachting is dat over 5 jaar ongeveer 50% van de misdaad uit computercriminaliteit zal bestaan.

²⁵ 'Perikelen rond het doen van aangifte van misdrijf bij de Nederlandse politie', *Delikt en Delinkwent* 2018, p. 721-730.

4 Klassenjustitie

Ik ga nu een stap verder. De Paus sprak over kleine vissen die in het net belanden, en over de grote vissen die vrij in de oceaan kunnen zwemmen. Zo is het precies, en niet alleen in landen die in crimineel-politiek opzicht als slecht bekend staan, maar ook in Nederland. Ik kan nu vrijuit zeggen dat dit één van de doorslaggevende redenen is geweest waarom ik voor een academische loopbaan heb gekozen. Als jonge Utrechtse student wist ik al dat het strafrecht enorm oneerlijk werkt. Dat het ronduit discriminerend is, alleen al waar het afkomst, uiterlijk, inkomen of opleidingsniveau van betrokkenen betreft.²⁶ Voor mij was destijds de vraag hoe daar verbetering in te brengen. De keuze was om hetzij in de sociale advocatuur op te komen voor de minder bedeelden, of om te proberen zelf door te dringen in het establishment, en zo van binnenuit iets te kunnen bijdragen. Ik heb voor dat laatste gekozen en heb daar nooit spijt van gehad.²⁷

Twee aanvullende opmerkingen daarover. Het heeft mij altijd verbaasd dat de kleine boefjes zoveel harder worden aangepakt dan de grote schurken met witte boorden. De bijstandsmoeder waar in de badkamer een tandenborstel teveel wordt aangetroffen moet onwezenlijk grote bedragen terugbetalen, terwijl schatrijke ondernemers die de samenleving grootschalig belazeren er vaak met behulp van dure advocaten erg mild vanaf komen.²⁸

De tweede kanttekening ligt dichterbij huis. Het gaat over academische integriteit. Bij de meest ernstige varianten van schending van academische integriteit gaat het onmiskenbaar ook om strafbare feiten, mijn vakgebied dus. Wat mij in dat verband opvalt is dat er zoveel aandacht uitgaat naar *jonge* onderzoekers, en vooral naar promovendi. Zij krijgen verplichte cursussen omtrent wetenschappelijke integriteit, terwijl volgens mij het grootste probleem daar helemaal niet ligt. De echte bedreigingen op dit terrein liggen juist bij

²⁶ Uit die tijd stamt Lodewijk Gunther Moor & Ed Leuw, *Beslissingsmomenten in het strafrechtelijk systeem*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1978.

²⁷ Zie meer recent over dit onderwerp Sven Brinkhof, 'The Dutch paradox. Over discriminatoir handelen in de Nederlandse strafrechtspleging en concrete handvatten om dit tegen te gaan', *NJB* 2021, p. 2047-2053; en de genuanceerde rapportage in Kees van den Bos e.a., *Klassenjustitie in de Nederlandse strafrechtsketen. Een verkennend kwalitatief onderzoek*, Den Haag: Boom juridisch 2021.

²⁸ 'Berechting en bestraffing van witte boordencriminelen in Nederland', *Delikt en Delinkwent* 2010, p. 823-830. Zie reeds Willem van Iependaal, *Bef, boef en bajes*, D.A. Daamen's Uitgeversmaatschappij N.V.: 's-Gravenhage 1952, p. 7, die opmerkt dat "de kleinste booswichten de grootste kans lopen om door politie en justitie vervolgd en bestraft te worden, terwijl het oppergajes vaak buiten schot blijft, door de mazen van de wet weet heen te glippen en soms zelfs op het gestoelte der ere plaats neemt".

mensen zoals mijzelf, die relatief hoog in de universitaire hiërarchie staan. Dat is hier in Tilburg ook op dramatische wijze gebleken, eerst met de affaire rond Diederik Stapel en onlangs met de rechtszaak tegen oud-decaan Arie de Ruiter. Over het eerste geval wil ik toch nog wel iets zeggen.²⁹ Ik was destijds lid van de commissie-Levelt, die de wetenschappelijke fraude van Stapel tot op de bodem heeft uitgezocht. Mede naar aanleiding daarvan heeft Stapel een zogenaamd apologetisch boek geschreven, waarin hij vermeldt: “Ik was, zoals een van de commissieleden het tijdens een gesprek met een van mijn oud-collega’s (...) uitschreeuwde, ‘een ordinaire crimineel!’”³⁰ Die woorden, een ordinaire crimineel, heb ik inderdaad gebruikt. Uiteraard heb ik die niet ‘emotioneel uitgeschreeuwd’, zoals Stapel voor zijn lezers in de zelfgekozen rol van slachtoffer heeft opgetekend, maar als vakman in alle rust als feitelijk gegeven naar voren gebracht. Dat was voor mij net zo’n constatering als de droge mededeling dat het ’s nachts doorgaans donkerder is dan overdag. Maar het enkele feit dat een veroordeelde misdadige professor, die vele loopbanen van jonge veelbelovende wetenschappers heeft verwoest en het aanzien van zijn universiteit over de gehele wereld ernstig heeft beschadigd, op zo’n toon zich beklagt over het feit dat zijn gedrag als crimineel was bestempeld, geeft voor mij voldoende aan dat de maatschappelijke elite weigert te aanvaarden dat zij in strafrechtelijk opzicht als het echt te gek wordt ook aansprakelijk kan worden gesteld.³¹ Is dat een teken van menselijke beschaving? Ik heb het aangekondigd: ik stel vooral retorische vragen aan de orde.

²⁹ Over De Ruiter zal ik uiteraard verder zwijgen, omdat zijn zaak nog onder de rechter is.

³⁰ Diederik Stapel, *Ontsporing*, Amsterdam: Prometheus 2012, p. 242.

³¹ Ter voorkoming van misverstand: ik ben uiteraard geen voorstander van het Amerikaanse systeem waarin prominenten voor het oog van de camera met handboeien om worden afgevoerd naar een politiebureau. Maar bij ons heerst het andere uiterste. De commissie-Levelt heeft heel wat moeite moeten doen om het College van Bestuur van de universiteit te bewegen om strafrechtelijk aangifte tegen Stapel te doen (negatieve PR is onwenselijk!).

5 Strafrecht als ultimum remedium

Paus Franciscus waarschuwde in zijn toespraak tegen het verwateren van het uitgangspunt van strafrecht als *ultimum remedium* en noemde het risico dat zelfs het beginsel van proportionele bestraffing niet langer steeds in acht wordt genomen.

Ten aanzien van het eerste punt doet Nederland het in vergelijkend perspectief eigenlijk tamelijk goed. Natuurlijk zijn er ook in ons land terechte zorgen omtrent het steeds uitbreidende bereik van het materiële strafrecht.³² Maar in vergelijking met het buitenland zijn we best wel enigszins terughoudend. We kennen allemaal de voorbeelden van landen waarin homoseksualiteit nog altijd strafbaar is; en onlangs stuitte ik zelfs op een boek waarin het criminaliseren van ‘internet infidelity’ werd gepropageerd.³³ Voor ons land is wellicht de grootste bedreiging in dit verband de punitieve invloed die uitgaat van de Europese Unie en van de zogeheten positieve verplichtingen die zouden voortvloeien uit het EVRM.³⁴

Daarnaast hebben we nog steeds geen rationele strafrechtelijke strategie bedacht in de omgang met drugs. Daarover zijn inmiddels bibliotheken volgeschreven, maar een begin van een oplossing is nog steeds niet gevonden. Wij hebben hier in Tilburg kort na mijn aanstelling, om precies te zijn in 1989, een internationale conferentie georganiseerd over drugsbeleid in west-europees perspectief.³⁵ Twee dingen zijn mij daarvan in het bijzonder bijgebleven. Ten eerste de indrukwekkende openingstoespraak van de toenmalige rector magnificus van onze universiteit, de socioloog prof. Ruud de Moor. Hij was *qualitate qua* uitgenodigd, maar bleek over een wonderbaarlijk diep inzicht in de materie te

³² Zie de belangrijke oratie van J. de Hullu, *Zijn er grenzen aan de strafrechtelijke aansprakelijkheid?*, oratie Tilburg, Arnhem: Gouda Quint bv 1993; en van dezelfde auteur het reeds genoemde handboek *Materieel strafrecht*, 8e druk, Deventer: Wolters Kluwer 2021, p. 4 e.v. met vele bronvermeldingen.

³³ Sanjeev P. Sahni & Garima Jain (eds.), *Internet Infidelity: An Interdisciplinary Insight in a Global Context*, Springer: Singapore 2018.

³⁴ Vgl. E.A.M. Verheijen & L. Stevens, ‘Nationale waardenoriëntatie in strafrechtelijk Europa. Over Europeanisering van materieel strafrecht en zijn strafprocessuele context, de Nederlandse witwasregeling en de ondergraving van strafrechtelijke beginselen’, in: *Glijdende schalen* (liber amicorum Jaap de Hullu), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2003, p. 575-590; alsmede M. S. Groenhuijsen & J.W. E. Ouwkerk, ‘*Ultima ratio* en criteria voor strafbaarstelling in Europees perspectief’, in *Roosachtig strafrecht* (liber amicorum Theo de Roos), Deventer: Wolters Kluwer 2013, p. 249-279. Van de daarin genoemde bronnen noem ik hier met nadruk P.H.P.H.M.C. van Kempen, *Repressie door mensenrechten. Over positieve verplichtingen tot aanwending van strafrecht ter bescherming van mensenrechten*, oratie Nijmegen, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008.

³⁵ M.S. Groenhuijsen & A.M. van Kalmthout, *Nederlands drugsbeleid in westeuropees perspectief*, Arnhem: Gouda Quint bv 1989.

beschikken. Zo vertelde hij de aanwezigen: “Vanuit een moreel gezichtspunt lijkt het onaanvaardbaar te zijn dat de overheid drugsgebruikers zou helpen hun leven te verwoesten door hen drugs te verschaffen. Naar mijn mening echter bestaat moreel verantwoordelijk gedrag niet uit vasthouden aan regels, je handen wassen en toezien dat serieuzer kwaad zich voordoet dan het veroordeelde kwaad”. Dat is de spijker op de kop. Het tweede wapenfeit dat ik nooit ben vergeten is dat tijdens het besloten deel van die conferentie, op de politieacademie in Apeldoorn, bleek dat *alle*, jawel: *alle* aanwezige hoofdcommissarissen van politie zich intern zonder voorbehoud uitspraken voor de legalisering van op z’n minst de soft-drugs. Ik vind het triest dat in de opvolgende decennia Nederland – net als zovele andere jurisdicties – dit niet heeft gedaan en zich ter rechtvaardiging daarvan is blijven verschuilen achter het Verdrag van Wenen uit 1988.³⁶ Legalisering van drugs wordt unilateraal onbespreekbaar gevonden en multilateraal als onhaalbaar beschouwd. Daardoor houdt vrijwel ieder land zichzelf gevangen in een ‘war on drugs’ waarvan alleen de georganiseerde misdaad tot nu toe als onbedreigde winnaar kan worden aangemerkt.³⁷

Het tweede punt, het verdampen van het principe van proportionele bestraffing, ligt nog iets gecompliceerder. Strafrechtswetenschap is tenminste in één opzicht gemakkelijker dan hogere wiskunde of kernfysica. En dat ligt in het gegeven dat we door jarenlange ervaring weten dat hard straffen van misdadigers *niet* het daarmee beoogde effect heeft.³⁸ Helaas is dat besef bij vele politici nooit doorgedrongen. Als hard straffen niet helpt, is hun antwoord dat er nóg harder moet worden opgetreden. Want hun onwrikbare uitgangspunt, hun geloofsartikel, is dat straffen nu eenmaal móeten werken, ook al is wetenschappelijk al vele malen aangetoond dat het tegendeel het geval is.³⁹ Uiteraard snap ik heel goed dat een punitieve reactie – en zelfs een zware straf - van overheidswege naar aanleiding van ingrijpende delicten veelal onvermijdelijk

³⁶ Verdrag van de Verenigde Naties tegen de sluikhandel van verdovende middelen en psychotrofe stoffen (20 december 1988), in werking getreden 11 november 1990.

³⁷ Zie ‘Van coffieshop naar drugscafé? Enkele voetnoten bij de slepende discussie over het huidige Nederlandse drugsbeleid’, *Delikt en Delinkwent* 2013, p. 493-499.

³⁸ Zie Ybo Buruma, *Veiligheid door repressie: emotie of verstand?*, woc-lesing 2003, Den Haag.

³⁹ Dit mechanisme is ook op andere terreinen waarneembaar. Zie o.a. Gordon Livingston, *Too Soon Old, Too late Smart*, London: Hodder Mobius 2006, p. 13, die spreekt van ‘the old military adage: if it doesn’t work, double it’.

en gerechtvaardigd is.⁴⁰ Maar we moeten wel, ook op dit punt, blijven nadenken.⁴¹ En daarbij zou wat mij betreft het uitgangspunt van Hulsman leidend moeten zijn, die bepleitte dat “de optimale sanctie is de minimale”.⁴² Geef mensen als het maar even kan nog een kans. Houd ze zo lang als maar enigszins redelijk is uit de gevangenis. Dit is geen geitenwollen-sokken aanbeveling, maar een op praktische rede berustend inzicht, ter bescherming van mens en maatschappij. Ik heb eens een rechtszaak bijgewoond waarin een vrouw met een functie bij de politie terecht stond wegens het niet afrekenen bij de zelfscan van Albert Hein van een bedrag van 80 euro. Hartstikke stom natuurlijk, en fout, maar bij een veroordeling – nota bene: met een blanco strafblad en liefst vier jaren na het plegen van dit feit – zou de vrouw haar baan verliezen, met alle gevolgen van dien voor haar en haar gezin. Ze kreeg straf en raakte alles kwijt. Is dat verstandig? Is dat menselijk? En het kan nog gekker: ik heb een politierechter iemand zien veroordelen tot twee weken onvoorwaardelijke gevangenisstraf wegens de diefstal van één blikje bier van 30 eurocent.⁴³ De rechter was kennelijk boos omdat de verdachte zonder goede reden niet op zijn zitting verscheen. Hoe past zoiets in ons beeld van menselijke beschaving?

Ik noem nog enkele voorbeelden van disproportionele bestraffing.⁴⁵ De discussie over bijzondere minimumstraffen lijkt op dit moment in Nederland niet het grootste probleem meer te zijn. Dat is in Europees verband onder andere opgelost door de kunstgreep van verplichte minimale maximumstraffen. Maar op last van de wetgever is in art. 22b Sr onder de daar genoemde omstandigheden een verbod opgenomen om een kale taakstraf op te leggen, terwijl daar niet zelden best goede redenen voor kunnen zijn. Zo dwingt de wetgever tot evident

⁴⁰ Zie J. de Hullu, a.w. 2021, p. 17: “Het strafrecht beschouw ik in de eerste plaats al met al als een ‘gegeven’ dat ondanks begrensde mogelijkheden en negatieve bijeffecten toch belangrijke maatschappelijke functies vervult”.

⁴¹ Vgl. G. Knigge, *Het irrationele van de straf*, oratie Groningen, Deventer: Kluwer 1988.

⁴² L.H.C. Hulsman, *Problematiek van de strafrechtspleging*, Baarn: Bosch en Keuning 1979; en ‘Preadvies straftoemeting’, in: *Straf*, Baarn: Anthos 1969.

⁴³ Dat vonnis is in hoger beroep overigens – door een meervoudige kamer (!) - gecorrigeerd. Zie ‘Principiële en praktische ideeën omtrent het hoger beroep in strafzaken’, *Delikt en Delinkwent* 2021, p. 171-182 (m.n. p. 178).

⁴⁴ Zie omtrent het vervolgen van bagatellen ook Y. Buruma, ‘Toetsing van de vervolging in flutzaken’, in Y. Buruma, a.w. 2011, p. 205-222, die in dit verband spreekt van ‘futilisering’ en ‘miniaturisering’ van het strafrecht.

⁴⁵ Zie uitgebreid M.S. Groenhuijsen & T. Kooijmans, ‘Bestrafing in Nederland’, in: *Bestrafing in Nederland en België* (pre-advies nvvs), Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2013, p. 1-100.

onrechtvaardige vonnissen.⁴⁶ Het verbaast dan ook niet dat rechters de onberaden regel van art. 22b Sr op inventieve wijze weten te omzeilen.

⁴⁶ Zie 'Sluipende uitholling van strafrechtelijke uitgangspunten', *Delikt en Delinkwent* 2009, p. 419-427. Zo ook Henk Naves, voorzitter van de Raad voor de Rechtspraak, in *Nederlands Juristenblad* 2021, p. 812: "Harde wetten, waarbij de weg naar maatwerk voor de rechter is afgesneden, zijn een garantie voor onrecht".

6 Slachtoffers

Zojuist noemde ik voor de tweede keer in deze voordracht het woord onrechtvaardig. Ik wil graag benadrukken dat de strafrechtspleging volledig en vanzelfsprekend in het teken zou moeten staan van het bevorderen van de rechtvaardigheid⁴⁷, en in ieder geval duidelijk zichtbare vormen van onrechtvaardigheid zou moeten pogen te verminderen. Vijftig jaar geleden was de strafrechtspleging een manifeste institutie van onrechtvaardigheid jegens slachtoffers van misdrijven. Met de blik van nu kan worden gesproken over het toenmalige slachtoffer als ‘de vergeten persoon in het strafrecht’. Maar in feite was het nog erger. Het slachtoffer was namelijk goed beschouwd helemaal niet vergeten, maar de juristen van toen hadden welbewust besloten dat het strafrecht alleen gaat over een rechtsstrijd tussen de vervolgende overheid en de vervolgte verdachte. Dat stond niet ter discussie omdat het deel uitmaakte van de gevestigde dogmatiek in het recht (een dichotomie van publiek- en privaatrecht, van strafrecht en burgerlijk recht). Inmiddels weet iedereen dat strafrechtspleging in het geheel niet rechtvaardig kan zijn als er niet systematisch ook aandacht wordt besteed aan de belangen van slachtoffers van misdrijven. En naarmate de tijd is gevorderd, is, denk ik, iedere vakgenoot het er ook wel over eens dat je heel goed meer aandacht voor slachtoffers kunt combineren met een onveranderd fair strafproces voor verdachten.⁴⁸ Zoals ik heel vaak heb gezegd: dit is geen ‘zero-sum-game’. Het heeft geen zin om vandaag nog eens te recapitulieren wat er allemaal ten goede is veranderd wat betreft de positionering van het slachtoffer in het strafrechtelijk systeem. Ik volsta met de mededeling dat ik dit beschouw als een belangrijk teken van maatschappelijke beschaving. De tegenkant van deze ontwikkeling is dat we op dit vlak zijn doorgeschoten. De slachtofferemancipatie is in de laatste jaren op onderdelen gekaapt door politici en advocatuurlijke profiteurs en heeft daarmee weerstand opgeroepen binnen de rechterlijke macht en bij deskundigen op het terrein van de strafrechtswetenschap.⁴⁹ Zo heeft de Nederlandse politiek het slachtoffer inmiddels bijna heilig verklaard, zonder te

⁴⁷ Ik heb in het verleden eens in een publicatie mijn verwondering uitgesproken over de zeldzaamheid waarmee in strafrechtelijke geschriften gewoon het doel van rechtvaardigheid expliciet wordt belicht. Helaas heb ik die bron niet meer kunnen terugvinden. Dichtbij komt nog de aanbeveling dat juristen “onder ogen durven zien dat een systeem dat erop gericht is gerechtigheid te bevorderen, in zijn effecten wel eens zeer onrechtvaardig kan werken”; in: Michel Knapen, *De bron en de stroom*, Tilburg: Tilburg University Press 1995, p. 66.

⁴⁸ Zo ook het voorgestelde art. 1.1.1.4. van het gemoderniseerde wetboek van strafvordering: “Strafvordering geschiedt op een wijze die recht doet aan de belangen van slachtoffers”. Mooi! Belangrijk! Beschaafd.

⁴⁹ ‘Van de regen in de drup. Van een kennisgestuurde slachtofferemancipatie in het strafrecht naar een ‘goede bedoelingen slachtofferpolitiek’ anno 2018’, *Delikt en Delinkwent* 2018, p. 169-180.

beseffen dat dit voor alle betrokkenen – daders, slachtoffers en alle professionele ketenpartners – onhanteerbare ongewenste neveneffecten tot gevolg heeft.⁵⁰ Een berucht voorbeeld betreft voorstellen omtrent de verplichte aanwezigheid van de verdachte ter zitting om het spreekrecht van het slachtoffer te aanhoren. Iedereen die de praktijk kent, weet dat dit desastreuze gevolgen kan hebben als de verdachte vervolgens de spreekwoordelijke middelvinger opsteekt naar het slachtoffer of diens nabestaanden.⁵¹ Ik kan op dit moment alleen maar de hoop uitspreken dat er een nieuwe balans wordt gevonden. Dat partijen die commercieel⁵² of electoraal belang hebben bij het onderstrepen van een langdurende slachtofferidentiteit politieke wind uit de zeilen wordt genomen. Dat het slachtoffer weer wordt gezien als een gewoon mens, als een rechtsburger, als een weerbaar persoon die aanspraak mag maken op solidariteit vanuit de samenleving en vanuit de juridische wereld. Want juist die elementen vormden de ambitie van waaruit de rechtsstaat Nederland vooral sinds de jaren '80 van de vorige eeuw heeft gestreefd naar verbeteringen op dit terrein.

⁵⁰ Vgl. 'Heiligverklaring en legitimiteitstekorten in het strafrecht', *Tijdschrift voor criminologie* 2006, p. 200-203.

⁵¹ Dit deed zich in 2020 op schrijnende wijze voor toen de verdachte Gökmen T., die terecht stond wegens een terroristische tramaanslag in Utrecht waarbij vier dodelijke slachtoffers waren gevallen, zich minachtend gedroeg jegens de aanwezige nabestaanden.

⁵² Ter voorkoming van misverstand merk ik nog op dat advocaten doorgaans een nuttige rol spelen in de begeleiding van slachtoffers. Zie o.a. N.A. Elbers e.a., *Slachtofferadvocatuur. De rol van de advocatuur in de bijstand van slachtoffers van ernstige gewelds- en zedenmisdriven*, Den Haag: Boom juridisch 2019.

7 Levenslange gevangenisstraf

In 2007 heb ik in een editorial in *Delikt en Delinkwent* bepleit dat in werkelijk extreme en goed afgebakende situaties, zoals oorlogsgeweld en moorddadig misbruik van overheidsmacht, na een fair proces de doodstraf moet kunnen worden opgelegd.⁵³ De toenmalige collega's in de redactie van het tijdschrift hebben me destijds laten weten dat ze mijn argumenten interessant – en voor een deel ook nieuw – vonden, maar dat ze mijn standpunt niet konden delen.⁵⁴ Ze gaven aan in wezen de voorkeur te geven aan standrechtelijke executie van mensen van Stalin of Hitler-achtige proportie. Ik blijf het oneens met hun visie, omdat het in feite neerkomt op het traditionele drama van oorlogsrecht als overwinnaarsrecht en de waan van de dag het lot van de verliezer op een voorspelbaar fatale wijze bezegelt.

Nu zelfs het International Criminal Court de doodstraf niet kent – hetgeen vrij algemeen en zeker tegenwoordig politiek correct wordt gezien als een teken van menselijkheid – is de aandacht verplaatst naar de levenslange gevangenisstraf.⁵⁵ Daarover heb ik aan het eind van de vorige eeuw, dus net voordat de discussie over dit thema in ons land is opengebroken, eveneens enkele overwegingen opgetekend, waar ik nog steeds achter sta.⁵⁶ Mijn belangrijkste observatie destijds was het normatieve desideratum dat in een beschaafd land mensen niet in de gevangenis behoren te sterven. Sindsdien is er op dit terrein veel gebeurd. In Nederland werd de levenslange gevangenisstraf lange tijd vrij consequent – dat wil zeggen: zonder mededogen of enige vorm van intellectueel ongemak -

⁵³ 'De doodstraf voor Saddam Hoessein. Een aanzet tot juridische duiding', *Delikt en Delinkwent* 2007, p. 639-656. Voor de goede orde benadruk ik ook hier dat voor 'normale' situaties, dus zelfs in geval van meervoudige moord of van terroristische aanslagen, de doodstraf nooit in aanmerking zou mogen komen. Ook niet vanuit het perspectief van de slachtoffers. Zie Marc Groenhuijsen & Michael O'Connell, 'Arguments against the death penalty as seen from a victimological perspective', in: Ivan Simonovic (ed.), *Death penalty and the victims*, New York: United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights 2016, p. 22-40.

⁵⁴ Interessant detail, in ieder geval voor mijzelf, is dat juist deze 'thought provoking' editorial voor zover ik weet in de literatuur nooit in ons taalgebied is geciteerd, noch in afkeurende, noch in instemmende zin.

⁵⁵ Zie over de relatie tussen de doodstraf en levenslange gevangenisstraf, vanuit wetshistorisch perspectief, F. van Laanen, 'Levenslange gevangenisstraf in het sanctiestelsel van de eenentwintigste eeuw', in: *Glijdende schalen*, a.w. p. 411-431.

⁵⁶ 'Levenslange gevangenisstraf in Nederland', *Delikt en Delinkwent* 1999, p. 191-195.

uitgevoerd. Gratie was uitzonderlijk.⁵⁷ Ten eerste moet worden vermeld dat het EHRM heeft geoordeeld dat een levenslange gevangenisstraf niet tot het fysieke einde mag worden uitgevoerd (zeg maar: letterlijk mag worden geëxecuteerd) tenzij er een tussentijdse rechterlijke toetsing plaatsvindt, uiterlijk 25 jaar nadat het vonnis onherroepelijk is geworden.⁵⁸ Daaraan is door de Hoge Raad terecht de inhoudelijke eis toegevoegd dat die tussentijdse toetsing ook daadwerkelijk de reële ruimte moet bieden om tot vrijlating van de veroordeelde te leiden. Vrij algemeen wordt aangenomen dat de huidige Nederlandse praktijk zich in het licht van de aangebrachte wijzigingen (net) binnen de grenzen bevindt van de door Straatsburg gestelde minimum-eisen.⁵⁹

De vraag moet worden gesteld of we niet nog iets verder moeten gaan. Of we niet, in navolging van het Canonieke recht zoals uitgelegd door Paus Franciscus, de levenslange straf gewoon moeten afschaffen, omdat het in feite een ‘death penalty in disguise’ is. Hoewel ik die redenering begrijp en respecteer, ben ik geen voorstander van zo’n volgende stap. Vakmensen weten net als gewone burgers dat er af en toe – gelukkig niet regelmatig – vreselijke misdrijven worden gepleegd. Nederland heeft bijvoorbeeld, anders dan elders in de wereld, slechts zelden te maken met het verschijnsel van de seriemoordenaar.⁶⁰ Maar ook bij ons komen situaties voor waarin een levenslange verwijdering uit de samenleving in beginsel zowel verdiend als noodzakelijk is. De verplichte tussentijdse rechterlijke toetsing omtrent de voortzetting van de uitvoering van de straf geeft dan een adequate waarborg voor de afweging van alle in aanmerking komende belangen van de veroordeelde, de slachtoffers, en van de maatschappij als geheel.

⁵⁷ Iedereen herinnert zich nog de verbeterde discussies omtrent de zogenoemde ‘drie van Breda’ (dat was kort nadat de vierde onder hen, Lages, was overleden). De toenmalige minister van Justitie Van Agt (in het kabinet Den Uyl) wilde de tot levenslang veroordeelden Fischer, Kotella en Aus der Fünten gratie verlenen. Dat leidde tot grote maatschappelijke en politieke oppositie en het voorplan werd ingetrokken. Uiteindelijk overleed Kotella in 1979; Fischer en Aus der Fünten werden in 1989 onder minister Korthals Alten gratie verleend; beiden overleden nog in datzelfde jaar.

⁵⁸ EHRM 9 juli 2013, NJ 2016, 135 (Vinter e.a. vs. Verenigd Koninkrijk).

⁵⁹ Zie Wiene van Hattum, ‘Het woud der niet-ingeloste verwachtingen. Over het herbeoordelingsmechanisme levenslange gevangenisstraf’, in: S. van den Akker e.a., a.w. 2022, p. 17-30.

⁶⁰ De casus van Hans van Z. in de jaren ‘60 van de vorige eeuw komt daar wellicht nog het dichtst bij in de buurt. Wonderlijk genoeg is juist in zijn geval, bij wijze van uitzondering, na verloop van jaren wel degelijk gratie verleend.

Ik maak nog enkele opmerkingen ter afronding. Wellicht vinden sommige toehoorders vandaag, en lezers van de gedrukte versie van dit betoog daarna, dat mijn betoog iets te anekdotisch is. Daar wil ik graag nog iets over zeggen. Gedurende de lange tijd dat ik aan deze mooie universiteit was verbonden heb ik altijd bepleit dat we de ramen open moeten zetten. Dat we ons bezig moeten houden met de gewone problemen van gewone mensen. Dat kan niet zonder veelvuldig gebruik te maken van concrete voorbeelden. Tegenwoordig heet dat in gesofisticeerd methodologisch jargon dat we meer aandacht moeten hebben voor het narratief. Leijten noemde dat in zijn afscheidsrede van dertig jaar geleden in gewoon Nederlands: “We need stories”.⁶¹ Hij zei daarover: “Ik zou willen pleiten voor het verhaal als bindmiddel voor het onderwijs in het recht, ook het procesrecht. Het recht komt niet tot leven in regels maar in verhalen die de regels in zich opnemen als wezenlijk element. (...) En: “Ik ben ervan overtuigd dat de verhalen omtrent het recht, de visies over rechtvaardigheid en tekortschieten, over verbindingen en ontkoppelingen, over heel soms dromen en hun verwerkelijking, op straffe des doods niet mogen ontbreken in het curriculum van de jurist.”⁶² Dat is precies wat ik in de voorafgaande opmerkingen over het voetlicht heb proberen te brengen.

⁶¹ A.w. 1991.

⁶² Leijten gaat dan nog even door (p. 6): “We need stories for explanation. Verhalen, geen losgemaakte regels of uitspraken. Koppensnellen, zoals het in ons jargon zo vervaarlijk heet, kan altijd later nog. De losse regels halen het cement weg waarmee de zinnen van het verhaal tot eenheid werden. Zij zullen uit de geest van de afgestudeerde student weggevaagd worden als zandkorrels in de wind.”

8 Dankwoord

Eigenlijk komt nu het belangrijkste deel van mijn betoog. Dat is het dankwoord. Ik wil graag de mensen bedanken die mijn lange loopbaan als hoogleraar mogelijk hebben gemaakt.

En in andere volgorde dan gebruikelijk, wil ik dan beginnen met mijn naasten. Ik ben Caroline méér dankbaar dan ik kan zeggen, omdat zij – naast een eigen belangrijke en succesvolle loopbaan – mij altijd de ruimte heeft geboden om me volledig op dit werk te storten. Ik hoefde nooit thuis te klussen of de tuin bij te houden. Dat alles, en nog veel meer, regelde Caroline. Wat een groot voorrecht. Ik ben onze jongens, Tom en Joost, vooral dankbaar voor het feit dat ze sinds en door hun komst mijn toekomst blijvend hebben verrijkt. En ik ben blij en trots dat jullie met Marsha en Annika de best denkbare partners hebben gevonden om onze familie, inmiddels compleet met kleinkinderen, nog mooier te maken. Ook mijn grote zus Sylvia en mijn grote broer Roel wil ik niet ongenoemd laten. Hoewel ik minder tijd met hen heb kunnen doorbrengen dan ik zou hebben gewild, spelen zij een belangrijke rol in mijn leven, zeker na het overlijden van onze ouders.

Nu weer over naar het gewone werk. Ik ben de universiteit dankbaar voor alle kansen die mij zijn geboden. Ik heb hier in Tilburg *zoveel* kansen gekregen. Jong benoemd als hoogleraar, decaan geweest van zowel de juridische als de sociale faculteit, vele malen ingeschakeld als ‘troubleshooter’ bij universitaire problemen, uitgenodigd om de jaarlijkse diëсреde te houden, als ere-promotor mogen optreden, een onderzoeksinstituut mogen oprichten (INTERVICT, het International Victimology Institute Tilburg), en zo zou ik nog wel even kunnen doorgaan. Het vertrouwen dat ons universitair en facultair bestuur in mij heeft gesteld is groter geweest dan ik ooit had mogen verwachten.

Bovenal bedank ik alle huidige en voormalige leden van onze eigen vakgroep. Gedurende mijn gehele academische leven heb ik gelukkig één ding nooit verloren, en dat is het vermogen om andere mensen te bewonderen. Nou, in mijn vakgroep was er voldoende om te bewonderen. Wat een talent, en wat een energie! In mijn oratie in 1987 heb ik aan het eind opgemerkt dat ik de kwaliteit van jullie toekomstige publicaties beschouw als een maatstaf voor de mate waarin

ik in mijn opdracht ben geslaagd.⁶³ Vandaag besef ik dat die opmerking getuigt van jeugdige overmoed en zelfoverschatting. Want nu weet ik dat jullie méér hebben gepresteerd dan ik ooit had kunnen vermoeden, en dat dit helemaal niet het gevolg is van mijn leidinggevende kwaliteiten. Ik heb gewoon met een allemachtig fijne groep wetenschappers en docenten en secretaresses mogen werken, die intrinsiek gemotiveerd waren voor hun werk. En belangrijk is ook dat we vanaf het begin goed hebben *samengewerkt*. Niet ieder voor zich, maar samen als groep. Dat geldt overigens voor INTERVICT in gelijke mate als voor het departement strafrecht. Het heeft me altijd doen denken aan het Afrikaanse spreekwoord: “If you want to go fast: go alone. If you want to go far: go together.” Uiteraard past hier een bijzonder woord van dank aan mijn allernaaste collega’s, die wij in ons universitaire potjeslatijn aanmerken als ‘collega proximus’. Ik dank Wim Nieboer (postuum), Jaap de Hullu, Theo de Roos en Tijs Kooijmans voor de werkelijk fantastische samenwerking. Zonder jullie was Tilburg nooit geworden wat het strafrechtelijk is geworden, en was mijn werkzaam leven nooit zo rijk geworden als het nu is geweest. In gelijke mate dank ik de hoogleraren Jan van Dijk, Rianne Letschert en Antony Pemberton, die samen met mij en de overige stafleden INTERVICT hebben gemaakt tot het eerste ‘Centre of Excellence’ van Tilburg University en tot een van de beste victimologische onderzoeksinstituten ter wereld.

Een apart woord van dank aan mijn promoti. Het begeleiden van promovendi heb ik altijd beschouwd als het meest waardevolle en inspirerende onderdeel van mijn werk. Ik besef ten volle dat ik meer van hen heb geleerd, dan zij van mij. En dat geldt niet alleen voor de uitzonderlijk getalenteerden binnen deze grote groep, waarvan er inmiddels dertien zelf hoogleraar zijn geworden, en drie raadsheren in de Hoge Raad der Nederlanden. Mijn bewondering geldt in gelijke mate voor de anderen, die mij voortdurend hebben laten zien dat onderzoekers die inmiddels veel jonger zijn dan ik, dezelfde passie hebben voor de wetenschap en de werklust en het doorzettingsvermogen hebben om ons vakgebied telkens een stapje vooruit te brengen.

Ik wil ook mijn grote dank uitspreken aan de andere organisaties waarvan ik gedurende mijn hoogleraarschap deel heb mogen uitmaken. Ik noem het

⁶³ *Straf en wet. Beschouwingen over de betekenis van het legaliteitsbeginsel in het hedendaagse strafrecht, tegen de achtergrond van actuele legitimatieproblemen*, oratie Tilburg, Arnhem: Gouda Quint 1987, p. 65.

gerechtshof in Arnhem, waar ik nu al vrijwel dertig jaar zoveel heb geleerd omtrent de rechtspraktijk en waar ik zoveel deskundige en aardige juristen heb ontmoet. Ik noem Slachtofferhulp Nederland, met mw. mr. Rosa Jansen als uitstekende bestuursvoorzitter. Ik noem het Fonds Slachtofferhulp, vele jaren onder de bezielende leiding van prof. mr. Pieter van Vollenhoven. En ik wijs in internationaal verband op Victim Support Europe, de International Society of Criminology en de World Society of Victimology. Zonder de kennis en de genegenheid waarvan ik in die kringen heb mogen genieten, zou ik mijn werk nooit op het gewenste niveau hebben kunnen verrichten. Ten slotte – zoals dat heet: last but not least – noem ik de KNAW. Ik heb nergens ooit in mijn leven zoveel knappe mensen ontmoet. Het is echt een ‘exercise in humility’ om deel uit te maken van dit genootschap. Binnen het bestuur van de KNAW telt dit in het kwadraat. Ik kom er zonder valse bescheidenheid rond voor uit dat het feit dat ik ben geëindigd als vice president van de KNAW een onverwacht hoogtepunt van mijn werkzame leven vormt.

Nog één laatste opmerking. In mijn oratie heb ik in een ander moment van jeugdige overmoed aangekondigd dat het van wijsheid getuigt om uit de vele intellectuele vraagstukken juist die te behandelen waarvan de oplossing de mensen baat kan brengen.⁶⁴ In de daarop volgende decennia heb ik dat echt ook geprobeerd. Misschien vinden sommigen dat wat pretentief. Als ik zelf ook wel eens twijfelde op dit punt, heb ik me altijd vastgehouden aan een ander Afrikaans gezegde, dat luidt: “If you think you are too small to make a difference, you haven’t spent a night with a mosquito”.

Ik heb gezegd.

⁶⁴ Nota bene met verwijzing naar Immanuel Kant, *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*, in: *Werke in sechs Bände*, herausgegeben von Wilhelm Weischedel, Frankfurt a.M., 1960, Band 1, *Vorkritische Schriften bis 1768*, p. 984.

Colofon

vormgeving

Beelenkamp ontwerpers, Tilburg

fotografie omslag

Maurice van den Bosch

opmaak en drukwerk

Studio | powered by Canon

